ISSN 2181-7839

XALQ TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

Muassis:
O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi

PUBLIC EDUCATION

SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL
MINISTRY OF PRESCHOOL AND SCHOOL EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

2026

5-son
(Sentabr-Oktabr)

Jurnal 1918-yil dekabr oyidan chiqa boshlagan
O'zMAA tomonidan 2013-yil 4-martda qaytadan ro'yxatga olinib, 0104-raqamli guvohnoma berilgan.

TOSHKENT

MUNDARIJA

		TA'LIM VA TARBIYA NAZARIYASI
O. Ganiyev	4	Ta'lim tizimida korrupsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish: jamoatchilik fikri asosida empirik tahlil
M. Pardayeva	13	Yangi o'quv yilining dastlabki 30 kunida maktab boshqaruvi: strategik ustuvorliklar va boshqaruv amaliyotining diagnostik tahlili
A. Xolmurodov	22	Pedagog kadrlar bilan ta'minlash va ularning kasbiy rivojlanish tizimini takomillashtirish: muammolar, huquqiy asoslar va istiqboldagi yo'nalishlar (Maktabgacha va maktab ta'limi tizimi misolida)
X. Nurmetov	26	Ta'lim tizimini raqamlashtirish sharoitida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik asoslari
U. Xasanov	30	Raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarning raqamli madaniyatini rivojlantirish asosida kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish
U. Toxirov	33	Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda "PBL" va "Sun'iy intellekt" vositalarini birgalikda qo'llashning pedagogik muammolari va ularning yechimlari
D. Kamoljonova	38	Mutolaa sotsiometrik munosabatlarni shakllantiruvchi madaniy vosita sifatida
B. A'zamov	42	Multimedia texnologiyalari orqali talabalarda raqamli kompetentlikni rivojlantirish
R. Quziyev	46	O'smir yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiylashtirish jarayonida axborotlar bilan ishlash madaniyatini shakllantirishning tarbiyaviy ahamiyati
D. Mo'ydinova	50	Talabalarda shaxsiy e'tiqodini shakllantirish texnologiyasi
		TA'LIM VA TARBIYA METODIKASI
Z. Taxirov	53	Uslubiyatning fonetik vositalari
D. Il'yasova	58	Bolalar adabiyoti vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining estetik didini shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati
N. Kamolova	61	Kimyo ta'limida o'quvchilarning ilmiy tafakkurini rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari
M. Kenjayeva	70	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish bosqichlari
D. Sadikov	74	Organik kimyo darslarida laboratoriya mashg'ulotlarini raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari
		ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI
M. Sayidova	79	Ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologik ta'lim mazmunida ilg'or texnologiyalarning aks etishi
J. Buriyev	83	Raqamli ta'lim muhitida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish
U. Toxirov	86	Oliy ta'lim jarayonida muammoli ta'lim (pbl) texnologiyasi bilan sun'iy intellekt vositalarini integratsiyalashning pedagogik salohiyati

N. Temirov, X. Sirojiddinova	91	O‘quv jarayonini rivojlantirishda sun’iy intellektdan foydalanish
		TA’LIMDA MENEJMET
Q. Almardanov	94	Maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyasini takomillashtirish orqali ta’lim sifatini oshirish jarayonlarini optimallashtirish
		TA’LIMDA IQTISODIOT VA MOLIYALASHTIRISH
N. Boymuradov	103	Maktabgacha ta’lim tashkilotida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda moliyaviy boshqaruv modeli
A. Boltaev	109	Tizimli yondashuv asosida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida byudjetdan tashqari mablag‘larni jalb qilish va ularni samarali boshqarish
		MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH
N. Dushayeva	115	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida pedagogik etikani shakillantirish vositalari va shartlari
		PSIXOLOGIYA
X. Toshturdieva	119	Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarini deontologik qobiliyatlarini shakllantirishning hozirgi holati
M. Muzaffarova	127	Raqamli jamiyat sharoitida boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining raqamli sotsializatsiyasi va ota-onalik kompetentligining psixologik-pedagogik determinantlari
D. Adilova	131	Jamoadagi konfliktlarni boshqarish va ularni konstruktiv murosaga olib kelishning zamonaviy mexanizmlari
		ATROF-MUHIT MUHOFAZASI VA EKOLOGIK XAVFSIZLIK
D. Zayniddinova	135	Markaziy osiyoda suv resurslari muammosi va barqaror boshqaruv strategiyalari
		QIYOSIY PEDAGOGIKA
D. Xoliqulova	138	Mehrli maktab o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvchanlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning xorijiy tajribasi

Xurshida TOSHTURDIEVA,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti, tyutor

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI O‘QUVCHILARINI DEONTOLOGIK QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING HOZIRGI HOLATI

Annotatsiya

Maqolada kompetensiyaviy ta’lim sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida deontologik kompetensiyalarni shakllantirish modeli nazariy jihatdan asoslangan. Deontologik kompetensiyaning mazmun-mohiyati, uning tarkibiy komponentlari hamda kasbiy faoliyatdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda kasbiy burch, pedagogik etika, mas’uliyat, muloqot madaniyati va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan modelning maqsadli, mazmuniy, texnologik va baholash komponentlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuv asosida deontologik kompetensiyalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Tayanch so‘zlar. Kompetensiyaviy ta’lim, deontologik kompetensiya, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik deontologiya, pedagogik etika, kasbiy burch, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik model, axloqiy qadriyatlar, kasbiy mas’uliyat, pedagogik faoliyat.

В данной статье теоретически обоснована модель формирования деонтологических компетенций у будущих учителей начальных классов в условиях компетентностного образования. Проанализированы сущность и содержание деонтологической компетенции, её структурные компоненты и значение в профессиональной педагогической деятельности. Особое внимание уделено целевому, содержательному, технологическому и оценочному компонентам модели, направленной на развитие профессионального долга, педагогической этики, ответственности, культуры общения и нравственных ценностей будущих педагогов. Результаты исследования способствуют повышению эффективности формирования деонтологических компетенций на основе компетентностного подхода.

Ключевые слова. компетентностное образование, деонтологическая компетенция, будущий учитель начальных классов, профессиональная подготовка, педагогическая деонтология, педагогическая этика, профессиональный долг, компетентностный подход, педагогическая модель, нравственные ценности, профессиональная ответственность, педагогическая деятельность.

This article substantiates the model for developing deontological competencies in future primary school teachers within the framework of competency-based education. The essence and significance of deontological competence, its structural components, and its role in professional pedagogical activity are analyzed. The study highlights the target, content, technological, and assessment components of the proposed model aimed at fostering professional duty, pedagogical ethics, responsibility, communication culture, and moral values among future teachers. The findings contribute to improving the effectiveness of deontological competence formation based on the competency-based approach.

Key words. Competency-based education, deontological competence, future primary school teacher, professional training, pedagogical deontology, pedagogical ethics, professional duty, competency-based approach, pedagogical model, moral values, professional responsibility, pedagogical activity.

Kasbiy ta’lim kompetensiya yondashuvi nuqtai nazaridan, birinchi navbatda, universitetlarda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni, ularning shakllangan kompetensiyalarni amalda qo‘llashga tayyorligi va qobiliyatini nazarda tutadi. Ta’limning ushbu yo‘nalishi mutaxassisning kasbiy fazilatlarini tayyorlash dara-

jasiga yangi talablarni qo‘yadi.

Umuman olganda, lug‘atlarda “kompetensiya” tushunchasi “biror narsani hukm qilishga imkon beradigan bilimga ega bo‘lish”, “xabardorlik”, “hokimiyat, to‘liqlik” deb talqin etiladi . Deyarli barcha lug‘atlar “kompetensiya” va “kompetentlik” toifalarini ajratib ko‘rsatishadi. Kompetentlik ta’riflari o‘xshash va bir-birini takrorlaydi, shu bilan birga “kompetensiya”ning yagona talqini mavjud emas.

Ushbu tushuncha “har qanday tashkilot yoki mansabdor shaxsning qonunda, ushbu tashkilotning ustavida yoki boshqa qoidalarda belgilangan vakolatlari (huquqlari va majburiyatlari) to‘plami”, “biror narsani hukm qilishga imkon beradigan bilimlarga ega bo‘lish”, “kimdir yaxshi biladigan masalalar sohasi” degan mahnolarni anglatadi.

Kompetensiyaning “ma’lum bir shaxs vakolat, bilim, tajribaga ega bo‘lgan masalalar, hodisalar doirasi; kimningdir yurisdiksiyasiga bo‘ysunadigan vakolatlar doirasi, masalalar, hodisalar”, “shaxsning shaxsiy imkoniyatlari, uning malakasi (bilimi, tajribasi) kabi ta’riflarini topish mumkin.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, ilmiy adabiyotlarda kompetensiya va kompetentlik atamalarining ko‘plab talqinlari mavjud. Zamonaviy pedagogikada “kompetensiya” va “kompetentlik” rasman ajratilmagan. Kompetensiya atamasi ko‘pincha mutaxassisning faoliyat sohasi chegaralarini aniqlash uchun, kompetentlik esa uning faoliyati sifatini baholash uchun ishlatiladi.

Faoliyat yondashuvi nuqtayi nazaridan kompetentlik tushunchasi mohiyatining kasbiy faoliyat turiga bog‘liqligi muhimdir. A.A. Derkach, V.P. Jukovskiy, ye.F. Zeer, N.V. Kuzmina va h.k. olimlarning ishlarida kompetentlikning turli ta’riflari berilgan. Ushbu ta’riflarning bir-birini to‘ldirishini hisobga olgan holda, ushbu omilning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Kompetentlik – bu kognitiv, ifodali va interaktiv komponentlarga ega bo‘lgan ko‘p bosqichli ta’lim. Bu mutaxassisning ichki psixologik tarkibiy qismlari va shaxsiy xususiyatlarining, shu jumladan, bilim va ko‘nikmalarning murakkab birlashtirilgan tizimi. Shaxsiyatning chuqur xususiyatlari – muloqotga bo‘lgan ehtiyoj, o‘ziga ishonch va o‘z-o‘zini hurmat qilish bilan ham bog‘liqlik bor.

Kompetentlik shaxsning hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalarga muvofiqligi, hal qilingan vazifalar soni va sifati, muammoli vaziyatlarda samaradorlik va muvaffaqiyat kabi xususiyatlarni o‘z ichiga oladi. Bunga ta’sirning aniq usullarini qo‘llash oqibatlari va ularning samaradorligi haqidagi bilimlar ham kiradi. Kompetentlik ham o‘z funksiyalariga ega: kognitiv, tartibga solish, nazorat qilish va baholash funksiyasi, o‘z-o‘zini baholash.

Kompetentlikni “inson faoliyatining ayrim turlarida bilim bilan ishlash qobiliyati, axborot bilan ishlash ko‘nikmalari” deb tushunadi . Uning fikricha, kompetensiyalar mutaxassisning imkoniyatlarini va ushbu imkoniyatlarni kasbiy faoliyatda amalga oshirish shartlarini bog‘laydi. Kompetensiya, shuningdek, shaxsiy, kasbiy va h.k.larga rasmiy ravishda tavsiflangan talablar sifatida tushuniladi. Ushbu tushunchada xodimlarni baholashda kompetensiyalardan foydalaniladi. Muayyan fan sohasida samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar to‘plami, bilim va tajribaning mavjudligi kompetentlik deb ataladi.

Kompetentlik atamasining yetarlicha to‘liq talqini “Umumiy ta’limni modernizatsiya qilish strategiyasi”da keltirilgan. Mualliflarning ta’kidlashicha, bu tushuncha bilim, mahorat yoki qobiliyat tushunchalaridan kengroq bo‘lib, boshqa semantik tushunchalarni ham bildiradi. U nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik komponentlarni, balki

motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni ham o‘z ichiga oladi.

Kompetentlikning ushbu talqinini asos qilib olgan olimlar kompetentlikning quyidagi tarkibiy qismlarini aniqlaydi:

a) kompetentlikning namoyon bo‘lishiga tayyorlik (ya’ni uning motivatsion jihati), bu yerda tayyorlik sub’ektiv kuchlarni safarbar qilish sifatida qaraladi;

b) kompetentlik mazmunini bilish (ya’ni kognitiv jihat);

c) turli xil standart va nostandart vaziyatlarda kompetentlik tajribasi (ya’ni xulq-atvor jihati);

d) kompetentlik mazmuniga uni qo‘llash ob’ektiga munosabat (motivatsion sifatida ishlaydigan qiymat-semantik jihat);

ye) jarayonni hissiy-ixtiyoriy tartibga solish va kompetentlikning namoyon bo‘lishi natijasi .

Kompetensiya kompetentlik kabi, samarali, amaliyotga yo‘naltirilgan xususiyatga ega, uning shakllanishi faol kognitiv faoliyat bilan bog‘liq. Yuqoridagi ta’riflarga asoslanib, faoliyatda kompetentlik qanday shakllanganligi haqida bahslashish mumkin.

E. Zeer tayanch kompetentliklarni asosiy deb atashni taklif qiladi va shu bilan ularning kompetensiyalar va asosiy malakalarga nisbatan ustunligini ta’kidlaydi . Umumiy ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish strategiyasining mualliflari asosiy kompetentliklarga murojaat qilishadi :

– turli xil ma’lumot manbalaridan bilim olish usullarini o‘zlashtirishga asoslangan mustaqil kognitiv faoliyat sohasidagi kompetentlik;

– fuqarolik va jamoat faoliyati sohasidagi kompetentliklar (fuqaro, saylovchi, fuqaro rollarini bajarish);

– ijtimoiy va mehnat faoliyati sohasidagi kompetentliklar (shu jumladan vaziyatni tahlil qilish, o‘z kasbiy imkoniyatlarini baholash, mehnat munosabatlari normalari va etikasini boshqarish, o‘zini o‘zi tashkil etish qobiliyatlari);

– maishiy sohadagi kompetentliklar (shu jumladan o‘z sog‘lig‘i, oilaviy hayoti va boshqalar.);

– madaniy va bo‘sh vaqtni o‘tkazish sohasidagi kompetentliklar (shu jumladan bo‘sh vaqtdan foydalanish, shaxsni madaniy va ma’naviy boyitish usullari va vositalarini tanlash).

Asosiy kompetensiyalar maxsus kompetentliklar va aniq kompetensiyalarning bajarilishini belgilaydi, mutaxassisning ko‘p qirraliligini ta’minlaydi.

Kasbiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish muammolarini va uning har xil turlarini o‘rganish pedagogikada alohida o‘rin tutadi, chunki kasbiy kompetensiya shaxs va faoliyatning professionalligining asosiy tarkibiy qismi, professionalni shakllantirishning muhim shartidir. Kompetensiyani rivojlantirish shaxsiy va kasbiy yutuqlarni rag‘batlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kasbiy kompetensiyani o‘rganish kompetensiya kategoriyasining umumiy mazmunini aks ettiruvchi uning muhim xususiyatlarining umumiyligini yetarli darajada tushunishga asoslangan.

Kasbiy kompetensiyaning birinchi xarakteristikasi gnostik yoki kognitiv deb ataladi, u zarur kasbiy bilimlarning mavjudligini aks ettiradi. Ularning hajmi va darajasi kompetensiyaning asosiy xususiyatlari hisoblanadi. Ikkinchisi, kasbiy muammolarni hal qilish uchun mavjud kasbiy bilimlardan foydalanishga imkon beradigan tartibga soluvchi. Ko‘rinib turibdiki, tartibga soluvchi komponent bashorat qilish va samarali qarorlar qabul qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladigan loiyhalash va konstruktiv komponentlarni o‘z ichiga oladi. Uchinchisi – refleksiv-maqom, bu hokimiyatni tan olish tufayli ma’lum bir

tarzda harakat qilish huquqini beradi. To‘rtinchisi – texnik topshiriqni, kasbiy kompetensiya sohasini aks ettiruvchi normativ xususiyat. Beshinchisi kommunikativ xususiyatdir, chunki bilimlarni yoki amaliy faoliyatni to‘ldirish har doim aloqa yoki o‘zaro ta’sir jarayonida amalga oshiriladi.

Kasbiy kompetensiya umumlashtiruvchi toifadir. Agar u tizimli nuqtai nazardan qaralsa, unda turli xil o‘zaro bog‘liq komponentlar mavjudligi haqida bahslashish mumkin. Bundan tashqari, maxsus darajada u kasbiy faoliyat va o‘zaro munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradigan aniq shakllarda harakat qilishi mumkin.

Kasbiy kompetensiya ko‘p hollarda mustaqil va mas’uliyatli harakat qilish imkonini beruvchi fazilatlar kombinatsiyasi, insonning muayyan kasbiy funksiyalarni bajarish qobiliyati va mahorati sifatida tavsiflanadi.

Maqsad, vazifa va ish natijalari bo‘yicha mutaxassisning kasbiy kompetensiyasining o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

– jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi bilan kasbiy faoliyatning maqsad va vazifalarining shartliligi;

– ishning ko‘p funksionalligini aniqlaydigan vazifalarda turli xil tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi;

– mutaxassislarning individual fazilatlari va harakatlarining taklif qilingan maqsadlar, vazifalar va funksiyalarga muvofiqligi.

Umumiy ma’noda, kasbiy kompetensiya – bu mehnat sub’ektining kasbiy funksional imkoniyatlarga muvofiq vazifalarni bajarishga kasbiy tayyorgarligi va qobiliyati.

A. Dorofeevning so‘zlariga ko‘ra, kasbiy kompetensiyada quyidagi jihatlarni ajratish mumkin :

– tegishli malakalar – kasbiy sohadagi bilim, ko‘nikma va malakalar, kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur va yetarli bo‘lgan zamonaviy kompyuter axborot texnologiyalariga samarali egalik qilish qobiliyati;

– kognitiv tayyorgarlik – faoliyat darajasida yangi bilimlarni, yangi vositalarni, yangi axborot va kompyuter texnologiyalarini o‘zlashtirish, axborot yetishmovchiligini aniqlash, muvaffaqiyatli qidirish va o‘zlashtirish, zarur va yetarli ilmiy ma’lumotlardan foydalanish, boshqalarni o‘rganish va o‘rgatish qobiliyati;

– ijodiy tayyorgarlik – taniqli muammolarni hal qilishda tubdan yangi yondashuvlarni izlash yoki kasbiy sohada ham, tegishli sohalarda ham tubdan yangi vazifalarni shakllantirish va hal qilish qobiliyati;

– kommunikativ tayyorlik – ona va chet tillarini bilish, shu jumladan, asosiy va turdosh fanlar va tarmoqlarning konseptual apparati va lug‘atini qo‘llash qobiliyati, kommunikativ texnika va texnologiyalarni o‘zlashtirish;

– ma’naviy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar bilan birgalikda kasbiy rivojlanishning tendensiyalari va asosiy yo‘nalishlarini tushunish.

Kasbiy kompetensiyaning sanab o‘tilgan tarkibiy qismlari juda universaldir va har qanday kasb mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalari tavsifiga mos kelishi mumkin. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiya tarkibiy qismlari orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

– konseptual – moslashuvchan tizim fikrlashda namoyon bo‘ladi, xavfsiz o‘quv mashg‘ulotlari masalalari bo‘yicha yaxlit tasavvurga ega bo‘lish qobiliyati;

– funksional va texnologik komponent – faoliyatning predmet sohasi, korporativ madaniyat, o‘quv faoliyatini amalga oshirishning samarali texnologiyalarini bilish, raqamli vositalar va usullarni bilish va ulardan foydalanish, nazorat ishlarini olib borish,

turli vaziyatlarda o‘quvchilarga yordam ko‘rsatishda namoyon bo‘ladi vaziyatlar;

– ijtimoiy va shaxsiy – o‘z faoliyatining ijtimoiy yo‘nalishi, insonning eng oliy qadriyat sifatida tan olinishi, texnologiyadan foydalanishni insonparvarlashtirish, kasbiy etika va deontologiya normalariga rioya qilishda namoyon bo‘ladi.

Nazariya va amaliyotni tahlil qilish asosida deontologik kompetensiya bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining asosiy, bog‘lovchi va kasbiy rivojlanishini belgilovchi sohalardan biridir.

Deontologik kompetensiya quyidagi fazilatlar va qobiliyatlar bilan tavsiflanadi:

– jamoaviy faoliyatda hamkorlik qilish qobiliyati;

– jamoada samarali ishlash qobiliyati;

– psixologik muvofiqlik va jamoadagi pedagog-o‘qituvchilar bilan muloqot qilish qobiliyati;

– gorizontal va vertikal kontaktlarni o‘rnatish qobiliyati;

– boshqalarning ishiga hurmat;

– boshqalarni tushunish, idrok etish qobiliyati, bag‘rikenglik;

– nizolarni hal qilish qobiliyati;

– kasbiy faoliyatda deontologik me’yorlar va tamoyillarga amal qilish qobiliyati.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik kompetensiyasi undada bilim tizimi, mafkuraviy va axloqiy qadriyatlarning mavjudligi bilan tavsiflanadi va kasbiy va axloqiy ideallar va qadriyatlar bilan belgilanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik kompetensiyasining tuzilishi axloqiy va xulq-atvor ko‘rsatmalariga, ularning ijtimoiy-kasbiy muhitining ko‘rsatmalariga asoslanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik kompetensiyasida asosiy komponentlar sifatida quyidagi komponentlar aniqlanishi kerak: motivatsion, kognitiv, ijodiy, refleksiv.

“Motivlar inson ishtirok etadigan vazifalar bilan belgilanadi, hyech bo‘lmaganda motivlar bo‘yicha vazifalardan kam emas. Ushbu harakatning sababi aniq vazifaga, maqsadga va sharoitga – harakat sodir bo‘ladigan sharoitlarga bo‘lgan munosabatdadir” .

Motivlar shaxsni yo‘naltirishning muhim tarkibiy qismidir, ammo ular unga kamaytirilmaydi. “Motiv – bu muayyan sharoitlarda aniq harakat qilish uchun rag‘bat. Har bir bunday individual impuls turli sharoitlarda va teng sharoitlarda faoliyatning umumiy yo‘nalishini va shuning uchun shaxsning yo‘nalishini aniqlay olmaydi” .

Motivlar faoliyatning maqsadlari va tabiatini belgilaydi, shuningdek, ma’lum bir ob’ektga yo‘naltirilgan qiziqishni shakllantiradi. Kasbga qiziqish shaxsning kasbiy yo‘nalishida markaziy o‘rinni egallaydi. ehtiyojlar va qiziqishlar faoliyat manbai hisoblanadi.

A. Karpov qiziqish va moyillikni ehtiyojlar bilan bog‘laydi. Uning fikricha, ehtiyoj va manfaatlar shaxsning faoliyat manbai bo‘lib xizmat qiladi, ya’ni uning ehtiyojlar asosida paydo bo‘lgan ushbu ehtiyoj va manfaatlarni qondirish uchun faoliyatga bo‘lgan intilishlari yangi ehtiyojlar va moyilliklarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Odamlarning ehtiyojlaridan kelib chiqib, asosan shaxsning yo‘nalishini belgilaydigan qiziqishlar va moyilliklar paydo bo‘ladi .

Qiziqish deganda, insonning biror narsaga e’tibor berish, har qanday narsa va hodisalar haqida bilish istagi tushuniladi. Har qanday faoliyatga bo‘lgan istak moyillik deb ataladi.

S.L. Rubinshteyn fikricha, qiziqish “insonning ma’lum bir fikrlari, g‘oyalari mavzusi-

ga diqqatni jamlash, mavzu bilan tanishish, unga chuqurroq kirib borish, uni ko‘zdan qochirmaslik istagini keltirib chiqaradi... Qiziqishlar –bu insonning madaniy va xususan, kognitiv faoliyatining o‘ziga xos motivlari”.A.V. Petrovskiy yozadi: “qiziqishlar inson kognitiv faoliyatining hissiy ko‘rinishidir”.

N.D. Levitov qiziqishni “haqiqat obyektlari va hodisalariga hissiy jihatdan to‘yingan tanlangan munosabat” deb ta’riflaydi.

Har bir qiziqish ma’lum darajada shaxsning ob’ektga kognitiv munosabatidan iborat, lekin uni kamaytirib bo‘lmaydi. Qiziqish nafaqat kognitiv va ixtiyoriy omillarni, balki hissiy omillarni ham o‘z ichiga oladi.

Shaxsni shakllantirish ijtimoiy voqyelikda shaxsning ontogenetik rivojlanishining barcha bosqichlarida amalga oshiriladi. Psixologiyada “shaxs pozitsiyasi” tushunchasi kuplab asarlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, ular uni voqyelik hodisalariga shaxsiyat munosabatlarining murakkab tizimi, ijtimoiy yo‘naltirilgan faoliyat va qiymat munosabatlari to‘plami sifatida belgilaydilar. Shaxsning pozitsiyasi ob’ektiv hodisa va shaxsning ijtimoiy hodisa sifatida o‘zagi bo‘lib, uning yetakchi xususiyati yo‘nalganlikdir.

Shaxsning kasbiy pozitsiyasi – bu uning barqaror munosabati va yo‘nalishlari, ichki va ijtimoiy tajribani, voqyelik va istiqbollarni munosabatlar va baholash tizimi, shuningdek, kasbiy faoliyatda amalga oshirilgan (amalga oshirilmagan, qisman amalga oshirilgan) o‘z da’volari.

Kasbiy muhit sharoitida inson avvalgi mavqyeini saqlab qolishga yoki uni ma’lum bir tarzda o‘zgartirishga imkon beradigan tegishli munosabatlarga ehtiyoj sezadi.

Ko‘rib chiqilgan nazariy qoidalarga asoslanib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ontologik pozitsiyasi uning kasbiy va axloqiy yo‘nalishini, kasbiy faoliyatdagi o‘rni va rolini belgilaydi degan xulosaga kelish mumkin. Bu bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy ishida o‘ziga xos axloqiy o‘lchov vazifasini bajaradi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy deontologik kompetensiyasini shakllantirish uchun quyidagilarga asoslanishi kerak:

– ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar, o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berishni hayotiy ustuvor vazifa sifatida tan olish va qabul qilish;

– korporativ madaniyat, ta’lim tizimining an’analari;

– asosiy shaxsiy manfaatlar, faoliyat manfaatlari va kasbiy va axloqiy qadriyatlar.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy deontologik kompetensiyasining motivatsion komponenti uning barqaror kasbiy (kasbiy va axloqiy) yo‘nalishga va kasbiy muhim deontologik fazilatlarga ega ekanligini nazarda tutadi. Shaxsga yo‘nalishni ilmiy tadqiq qilishning asosi A.N. Leontiev tomonidan faoliyatning tashqi stimulyatorlarining ob’ektiv qadriyatlarining shaxsiy ahamiyati yoki shaxsiy ma’nosiga nisbatan ishlab chiqilgan yondashuvdir. Ushbu tamoyilga ko‘ra, “ma’no bilim bilan emas, balki harakatning motivi va harakatning bevosita natijasi sifatida nimaga qaratilganligi, ya’ni uning maqsadi o‘rtasidagi munosabatlar bilan hosil bo‘ladi”.

Yo‘naltirish tuzilishida oldingi avlodlar tomonidan ishlab chiqilgan tajribani shaxs tomonidan assimilyasiya qilish jarayoni shaklida ontogenezda shakllanadigan ehtiyojlarga alohida o‘rin ajratadi. Uning so‘zlariga ko‘ra, inson tug‘ilishdan boshlab faqat bitta sifat – insonning o‘ziga xos ehtiyojlarini shakllantirish qobiliyatiga ega. Assimilyasiya – bu shaxsning xususiyatlarida tarixan shakllangan xususiyatlar va qobiliyatlarni ko‘paytirish jarayoni bo‘lib, o‘ziga xos insoniy fazilatlar va xususiyatlar odamlarda hayot davomida shakllanadi. Bundan kelib chiqadiki, yo‘nalishni shakllantirishda shaxsni tarbiyalash, uning tajribasi, unga jamiyat tomonidan ta’siri asosiy rol o‘ynaydi.

B.G. Ananev konsepsiyasiga ko‘ra, shaxsning yo‘nalishi inson faoliyatining muvaffaqiyatini belgilaydigan markaziy sifatdir .

Shaxsga yo‘naltirish tushunchasi birinchi marta S.L. Rubinshteyn tomonidan ko‘rib chiqilgan. U yo‘nalish konsepsiyasida insonning ehtiyojlari, qiziqishlari va ideallarini aks ettiradi. Olimning fikriga ko‘ra, yo‘naltirish shaxsning ijtimoiy va axloqiy qiymatini belgilaydigan eng muhim jihati hisoblanadi.

Yo‘naltirish shaxsning eng muhim xususiyati sifatida tashqi ta’sirlarning ichki ta’sirlar orqali sinishi natijasida shakllanadi. S.L. Rubinshteyn ta’kidlaganidek, shaxsning o‘ziga xosligi va uning faoliyati inson o‘z oldiga qo‘yadigan motivlar va vazifalar tizimiga bog‘liq. U shunday yozgan “... shaxsning aqliy almashinuvini o‘rganish uchta asosiy masalani o‘z ichiga oladi” .

Shaxsga yo‘naltirishning eng yuqori shakli bu dunyoqarashdir. Dunyoqarash – bu dunyo, qonunlar, hodisalar, tabiat va jamiyat haqidagi qarashlar, g‘oyalar va tushunchalar tizimi. Dunyoqarash jamoatchilik bilan aloqalar tizimida bilim, tajriba va insoniy baholarni sintez qiladi. Dunyoqarash inson hayoti va faoliyati yo‘nalishini belgilaydi. Shaxsning o‘zini o‘zi belgilashi yo‘naltirish mazmuni sifatida dunyoqarash bilan chambarchas bog‘liq, ya’ni inson o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlar, ularga erishishni afzal ko‘rgan vositalar.

Olimlar tadqiqotlarida eng muhim shaxsiy fazilatlar to‘plamini aniqladi, ularning ba’zilari o‘z mohiyatiga ko‘ra u yoki bu tarzda bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik fazilatlari sifatida qaralishi mumkin: do‘stlik hissi, burch, mas’uliyat, fidoyilik hissi, insonparvarlik, xayriya, xayrixohlik, mehribonlik, olijanoblik, saxiylik, odamlarga e’tibor, g‘amxo‘rlik, samimiylik, rahm-shafqat, sezgirlik, rahm-shafqat, noziklik, xushmuomalalik, odamlarga hurmat va ishonch, o‘z-o‘zini hurmat qilish, mag‘rurlik, o‘ziga ishonch, kamtarlik, o‘z-o‘zini tanqid qilish, talabchanlik, sharaf hissi, vijdonlilik, halollik, odoblilik, sadoqat, ishonchlilik, halollik, rostgo‘ylik, axloqiy poklik.

Ushbu qoidalarni hisobga olgan holda, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining asosiy kasbiy muhim fazilatlarini, shu jumladan shaxsning asosiy deontologik fazilatlarini aniqlash mumkin (1-jadval).

1-jadval. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy muhim fazilatlari, ularning faoliyatining deontologik jihatlari

Kasbiy muhim fazilatlar komponentlari	**Kasbiy muhim fazilatlarning xususiyatlari**
Kasbiy komponent	Yuqori nazariy va amaliy bilimlar, kasbiy vaziyatni tizimli ko‘rish, ta’lim va tarbiya jarayonida professional ishlash qobiliyati, prognostik faoliyat va qarorlar qabul qilish qobiliyati, rasmiy maqsadga muvofiq kasbiy vazifalarni bajarish qobiliyati
Anatomik va fiziologik komponent	Oddiy qo‘zg‘aluvchanlik, kuch, asab tizimining muvozanati, fikrlashning amaliyligi, pedagogik va psixologik me’yordan keskin og‘ishlarning yo‘qligi
Ijtimoiy-psixologik komponent	Samarali shaxslararo aloqalarni tashkil etish qobiliyati, masalaning mohiyatini chuqur o‘rganish, kerakli ma’lumotlarni olish qobiliyati, boshqa odamlarning individual xususiyatlarini hisobga olish qobiliyati, kasbiy vaziyatda asosiy narsani topish qobiliyati, muammoni hal qilish uchun safarbar qilish qobiliyati. qaror, odamlarni jalb qilish qobiliyati

Shaxsiy komponent (deontologik fazilatlar)	Insonparvarlik, shaxsning o‘quvchilarga yordam berishga munosabati bilan bog‘liq fazilatlar, kasbiy xulq-atvorni tartibga solishning o‘ziga xos xususiyatlari va normalari bilan bog‘liq fazilatlar

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik fazilatlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan turli xil kasbiy va shaxsiy fazilatlarga asoslanib aytish mumkinki, ushbu deontologik rivojlanish jarayoni deb taxmin qilish mumkin bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining fazilatlari va umuman, deontologik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni murakkab, ko‘p qirrali bo‘lib, u bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining kasbiy va o‘qituvchi sifatida shaxsini axloqiy shakllantirishning bir qator murakkab vazifalarini hal qilishdan iborat.

Aslida, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik fazilatlarini va umuman, deontologik kompetensiyasini shakllantirish – bu talabalarning (kelajakdagi o‘qituvchilarning) ongiga axloqiy me’yorlar va kasbiy xulq-atvor tamoyillarini kiritishdir. Keyingi vazifa bilimlarni shaxsiy e’tiqodlarga aylantirish, deontologik xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Muhim va nisbatan ahamiyatsiz shakllanishlarning dialektik birligi shaxsni axloqiy baholash mezonlari masalasini hal qilishda ham namoyon bo‘ladi. Shaxsning yoki uning qilmishining axloqi va axloqsizligi o‘lchovi nafaqat ob’ektiv oqibatlarga, balki uning shaxsiy qadriyatlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun jamiyatda shakllangan qadriyatlarni qanchalik muhim deb bilishidan iborat.

Shunday qilib, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining deontologik kompetensiyasini shakllantirish murakkab va uzoq davom etadigan jarayon bo‘lib, ta’lim muassasasi rahbarlari, o‘quv jarayoni mutaxassislari, professor-o‘qituvchilarning ijodiy yondashuvini; kasbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik o‘zaro munosabatlarning izchilligi va uzluksizligini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.

3. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015. – 120 b.

4. Зеер Э.Ф. Компетентностный подход к образованию. – Москва: Академия, 2013. – 256 с.

5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.

6. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Москва: Академия, 2013. – 608 с.

7. Коджаспирова Г.М. Педагогика. – Москва: Юрайт, 2019. – 719 с.

8. Гринёва Е.А. Педагогическая деонтология: теория и практика. – Москва: Академический проект, 2016. – 224 с.

9. Васильева М.Г. Основы педагогической деонтологии. – Санкт-Петербург: Питер, 2017. – 208 с.

Bosh muharrir:
Mahmudov Sarvar Yuldashevich

Bosh muharrir o‘rinbosari v.v.b.;
Mas’ul kotib:
Suyarova Lutfiya Muxiddinovna

TAHRIR HAY’ATI:
Xilola UMAROVA, E’zozxon KARIMOVA, Risboy JO‘RAYEV, Xolboy IBRAGIMOV, G‘ayrat SHOUMAROV, Ulug‘bek INOYATOV, Oynisa MUSURMONOVA, Shukurullo MARDONOV, Saidaxbor BULATOV, Barno ABDULLAYEVA, Dilyara SHARIPOVA, Lola MO‘MINOVA, Maqsudjon YULDASHEV, Nilufar ISAQULOVA, Mirodiljon BARATOV, Muhabbat MIRSALIYEVA, Bahodir MA’MUROV, Zair TAXIROV, Sharibboy ERGASHEV, Shaxnoza XALILOVA

Tahririyat manzili:

Toshkent shahar Shayhontoxur tumani Navoiy ko‘chasi, 30-uy.
E-mail: xalq_talimi@xtv.uz Tel: (90)994-77-88, (93)528-90-47, (97)776-33-70
t.me/xalqtalimi_jurnali. http://t.me/xalq_talimi_jurnali.

Jurnalga yuborilgan maqolalarga javob qaytarilmaydi, jurnalda e’lon qilingan maqolalardan olingan matnlar ‘‘Xalq ta’limi’’ ilmiy-metodik jurnalidan olindi, deb ko‘rsatilishi shart.

Jurnal 2015-yil 20-martdagi 214/2-sonli qarori bilan OAK ilmiy nashrlari ro‘yxatiga kiritilgan.

“TAFAKKUR NASHRIYOTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Shayhontoxur tumani, Navoiy ko‘chasi, 30-uy

Bosishga ruxsat etildi: __.__.____-y. Qog‘oz bichimi 70x100 1/16. Ofset bosma usuli.
Shartli b.t. 12,0. Adadi __ ___ nusxa. – buyurtma.
Bahosi kelishilgan narxda.

Ushbu songa mas’ul – Muhammad Xurshida Tolibovna

Jurnalga taqdim etilgan barcha materiallar https://rustxt.ru/antiplagiat sayti hamda https://t.me/check_antiplagiat_bot da monitoring qilinadi.

© “Xalq ta’limi” jurnali, 2026.